

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф.д-р Пламен Веселинов Киров

на дисертационен труд за присъждане на научна степен

ДОКТОР НА НАУКИТЕ

Област на висше образование: Хуманитарни науки (2)

Професионално направление: История и археология (2.2.)

Научна специалност: История на България (Нова българска история)

Автор на дисертационния труд:

доц. д-р Костадин Илиев Паев

Тема на дисертационния труд:

**„Търновската конституция в светлината
на балканския конституционализъм от XIX век“
(Сравнително историко-правно изследване)**

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	дата 201 г.
Входящ № <i>328</i>	дата <i>09.05.</i> 20 <i>18</i> г.
София 1113, бул. Шипченски проход № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98 ; факс: 02/ 870 21 91	

В изпълнение на решението на Научното жури, като се ръководя от изискванията на Закона за развитието на академичния състав на Република България и Правилника за прилагането му, предлагам на вниманието на уважаемите членове на научното жури следните свои констатации и изводи, както и мотивираното от тях заключение.

Считам че са спазени всички изисквания относно хода на процедурата и оформянето на дисертационния труд.

Темата за „Търновската конституция в светлината на балканския конституционализъм от XIX век” като предмет, подход и метод на изследване би била изпитание за всеки учен.

Доц. д-р Костадин Илиев Паев е магистър по история от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Академичната му дейност започва през 1993 г. в Югозападния университет „Неофит Рилски“ като асистент, където през 2001 г. става „доктор“, а през 2005 – доцент. В същата 2005 г. са му възложени лекциите по История на българската държава и право в Правно-историческия факултет на университета. През следващите години той се утвърждава като титуляр на тази дисциплина и проявява висока изследователска активност, публикувайки свои разработки в редица научни издания като „Съвременно право“ – издание на Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – и „Правна мисъл“ – издание на Института за държавата и правото при БАН. През 2012 г. по негова инициатива започва да излиза първото по рода си у нас списание *Studia Iuridico-Historica* като издание за правно-исторически изследвания, на което той е главен редактор.

Представеният от доц. д-р Костадин Паев дисертационен труд е в обем от 430 страници и се състои от предговор, уводна част, три глави, заключение, две приложения и ползвана литература. Основното съдържание е разпределено в 74 параграфа, като всяка от трите глави е придружена с основни изводи, обособени в отделни параграфи. По своя характер дисертационният труд представлява сравнително интердисциплинарно изследване в областта на конституционната история и историята на държавните институции. Предвид това, в настоящата рецензия ще се спра по-общо върху историческата част, а основният акцент ще бъде насочен главно към третата глава, в която основно е застъпена конституционно-правната материя.

Още в предговора на дисертацията си доц. д-р Костадин Паев изтъква мотивите си за избор на темата. В основата им лежи идеята да се направи сравнително проучване на Търновската конституция и действащите тогава конституции на съседните балкански страни на базата на изследване на първоизточниците. За тази цел, по-рано по негова

инициатива са преведени и публикувани конституциите на Гърция от 1864 г., на Румъния от 1866 г. и на Сърбия от 1869 г., както и други балкански конституции. Напълно споделям извода на автора, че сравнително изследване от такъв характер, не може да се прави без детайлното познаване на текстовете на тези конституционни актове. Според него, съдържанието им не се познава достатъчно у нас, в резултат на което в досегашните проучвания са представени предимно фрагментирани мнения, становища и изводи.

Уводната част съдържа традиционните структурни компоненти: кратко изясняване на смисъла на понятието „конституционализъм“, вложен в изследването, изчерпателен и критичен преглед на литературата по темата от български и чуждестранни автори, целите и задачите на изследването, методологията и научните приноси на труда.

Понятието „конституционализъм“ авторът представя накратко в неговия по-широк и по-тесен смисъл, като в своето проучване той има предвид по-широкото разбиране на конституционализма. В библиографският преглед са включени както класическите изследвания по темата, така и съвсем актуални публикации от последните няколко години.

Целите и задачите на изследването са ясно формулирани и може да бъдат обобщени в следните основни насоки: разкриване на спецификата на зараждането и развитието на конституционализма на Балканите, отражението на доосвободенските проекти за държавно управление и устройство на българската държава върху Търновската конституция, сравнителна характеристика на отделните институти и разпоредби на Търновската конституция с текстовете на другите балкански конституции от това време, и разбира се цялостна оценка на Търновската конституция в нейния балкански контекст. В тази връзка смятам, че поставените цели кореспондират на темата на дисертацията.

По отношение на методологията на изследването, се разграничават две групи методи и подходи използвани от автора: общи и специфични – правни и исторически. Предвид, че у нас липсват актуални теоретични разработки върху методологията на правно-историческите изследвания, може да се каже, че в случая авторът се е справил успешно и в това отношение. Научните приноси на изследването авторът е представил по отделните глави на труда и те ще бъдат оценени по-долу при разглеждането на основното съдържание.

В първата глава на дисертацията доц. д-р Костадин Паев подчертава спецификата в развитието на балканските народи през XVIII и началото на XIX в., и влиянието на

новите идеи от Западна Европа върху тях. Тук са разгледани детайлно в сравнителен контекст появата на идеите за конституционно управление в отделните балкански държави и създаването на първите конституции на Йонийските острови, Гърция, Влашко и Молдова, а по-късно Румъния, Сърбия и Османската империя. Тази материя е сравнително слабо позната у нас, а както авторът подчертава още в увода, за първи път конституционното развитие на балканските страни през XIX век се представя цялостно и при пряк анализ на първоизточниците. Текстът впечатлява със своята целенасоченост, без претоварване с излишни подробности. Използвани са съчинения и източници на български, гръцки, румънски, сръбски, турски, английски и руски автори, съответно на български, руски, английски и сръбски език.

В заключение, авторът прави няколко важни извода:

- първите балкански конституции се появяват сравнително скоро след най-ранните конституции на САЩ, Полша и Франция от XVIII век, и въпреки изостаналото развитие на този европейски регион стъпват на техния опит;
- основен мотив в борбата на балканските народи за конституционно управление е стремежът им отхвърляне на чуждото господство и независимо национално развитие;
- периодите в конституционното развитие на балканските страни се разминават с тези на конституционализма в останалата част от Европа;
- за балканските страни от онази епоха е характерно многообразие от типове конституции: срещат се както учредени, така и октроирани конституционни актове; налице са също така монархически и републикански конституции;
- първоначално балканските конституции копират западноевропейските образци, но с течение на времето те се отдалечават от тях;
- някои от характерните черти на модерния конституционализъм като разделението на властите, гражданските права и свободи, не винаги са категорично възприемани и гарантирани.

Втората глава на дисертационния труд разглежда появата и развитието на идеи и конкретни проекти за конституционно управление у българите през Възраждането. Въпреки, че тази проблематика е била обект на проучване и от други автори като Снежана Начева, Иван Стоянов, Петко Петков и други, в нея също се очертават определени приноси на автора. На първо място това е опит за нова класификация на проектите за държавно управление на българската държава различна от тази, направена от другите изследователи. Тук бих си позволил да отправя една критична бележка към труда във

връзка с прекалено описателното представяне на някои от проектите. На друго място авторът аргументирано отхвърля тезата за квалифициране на проекта на ТЦБК като проект за българо-турска дуалистична монархия, а още по-малко – по подобие на Австро-Унгария. Безспорен принос представлява и задълбоченият анализ на проекта за конституционно управление на българите от неизвестен автор, който, въпреки че е открит и публикуван отдавна, е останал извън полезрението на изследователите. В края авторът основателно заключава, че редица идеи, принципни положения и конкретни разпоредби, залегнали в доосвобожденските проекти за държавно управление и устройство на българската държава или автономия на българските земи, намират отражение в Търновската конституция и Органическия устав на Източна Румелия.

Третата глава представлява класическо правно-историческо изследване. На първо място авторът дава задоволителен отговор на въпроса, доколко, предвид условията в тогавашната епоха и универсализираната конституционна терминология, може изобщо да се говори за „оригинални“ и „заимствани“ конституции. Като за важен принос считам, оспорването на тезата за белгийската Конституция от 1831 г. като основен първоизточник на демократичните разпоредби и на влияние върху балканските конституции от това време. Авторът аргументирано и с преки позовавания обосновава тезата си, че всъщност голяма част от тези разпоредби се срещат още в първата френска Конституция от 1791 г. Категорично доказателство в подкрепа на тази теза е приложената в края на труда сравнителна таблица, в която отчетливо се виждат съпаденията между отделните разпоредби на тази френска конституция, на белгийската и на Търновската конституции.

Като съвестен изследовател, в редица случаи авторът отива още по-далеч във времето, проследявайки генезиса на редица правни институти и конкретни разпоредби, стигайки до ранния английски парламентаризъм от времето на Магна харта и следващите столетия.

Всъщност, основата на третата глава, а като цяло и на дисертацията, е сравнителното изследване на отделни правни институти, които Търновската конституция по-детайлно или по-скромно урежда. Най-същественият извод, направен в §47 е характеристиката на държавното управление на България, съгласно критериите на модерната конституционна наука. Спорът, дали Българското княжество е конституционна или парламентарна монархия, воден през първата половина на XX век от бележити български конституционалисти като проф. Стефан Баламезов, проф. Стефан Киров и други, всъщност намира отговор в съвременната класификация на конституционните монар-

хии, а именно, че самите конституционни монархии минават през три фази в своето развитие – ранна, класическа (дуалистична) и конституционно-парламентарна. В този смисъл авторът основателно аргументира тезата си, че формално-юридически Търновската конституция регламентира управление, характерно за класическата конституционна монархия, но през голяма част от времето на нейното действие, *de facto* държавното управление на България функционира като парламентарно. Този извод се налага най-вече от факта, че монархът се съобразява с партийно-политическата конфигурация в Народното събрание при назначаването на правителствата, въпреки че Конституцията не го задължава за това, въвеждането на министерската отговорност – индивидуална и колективна, правото на народните представители на законодателна инициатива.

Сравнителното изследване на монархическия институт и свързаните с него регентство, настойничество, наместничество и упълномощено лице, е съпроводено със съпоставки не само с тогава действащите конституции на Гърция, Румъния и Сърбия, но и с по-ранни балкански и европейски конституции. На места авторът разглежда и някои чисто теоретични въпроси, като например различните форми на престолонаследен ред – сеньорат, майорат и минорат, както и агнатската и когнатската системи на престолонаследието.

При разглеждането на институтите на регентството, настойничеството, наместничеството и упълномощеното от монарха лице, както и при правомощията и ограниченията на монархическата власт, акцентът е насочен преди всичко към подчертаване на различията при тяхната уредба в конституциите на отделните балкански страни. Това дава възможност да се открият спецификите във всяка една от тях и да се направят съответните изводи относно наличието на заимствания помежду им или пък да се открият „автентични“ разпоредби.

В частта, посветена на народното представителство, авторът основателно подчертава, че за разлика от другите конституционни институти, при които балканските конституции може да се разграничат в две групи – от една страна гръцката и румънската, а от друга – сръбската и българската – то по отношение на политическото представителство във всяка балканска държава е налице специфична уредба. Освен направените сравнения между разпоредбите на отделните балкански конституции, считам за особено важно да подчертая наличието на сравнения с други, по-ранни балкански и европейски конституционни актове, което позволява да се проследи еволюцията на отделните институти във времето. Не по-малко значимо определям и обстоятелството, че доц. Костадин Паев притежава сериозни познания в областта на конституционната и

държавно-правната теория, които умело интегрира при анализа на балканските конституции, използвайки трудовете на известни теоретици на правото като Георг Йелинек, Ханс Келзен, Мишел Тропер и др. Основателно, авторът подкрепя изказаното и от други български изследователи мнение, че българският парламент по време на действието на Търновската конституция не се очертава като стабилна институция, опирайки се на конкретни данни за това.

Специално внимание искам да обърна върху §56, където е разгледан института на Великото народно събрание. Тук се открояват няколко съществени приноси. На първо място, авторът прави успешен опит да ревизира частично тезата, че този институт е специфичен и е характерен само за конституциите на Сърбия и Княжество България. Наистина, той носи наименованието Велико народно събрание само в конституциите на тези две страни, но органи с аналогични функции се откриват и в други балкански конституции – в Гърция, това е т. нар. от автора „ревизионно събрание“, което се конституира по сходен начин и има правомощието да изменя и допълва конституцията, а в Румъния аналогични функции има общото събрание на двете камари (§57.д). На второ място поставям направената от автора констатация, че корените на този институт се откриват още в първата френска Конституция от 1791 г. и той не е само сръбска традиция. Не на последно по значимост място е направена от доц. Костадин Паев догматична интерпретация относно основанията за свикване на Велико народно събрание. Авторът основателно смята, че към традиционно изтъкваните от изследователите пет основания, трябва да се прибавят поне още две, уредени в чл. 28, 31 и 35 на Търновската конституция (с. 308-309 и бел. 258).

Уредбата на изпълнителната власт в Търновската конституция и другите балкански конституции от това време започва с кратък исторически обзор. Направените сравнения с полската и френската конституции от 1791 г., с конституциите на Франция от 1793, 1795, 1799, 1804 и с Конституцията на Швеция от 1809 г., както и с конституциите на балканските страни от първата половина на XIX век, отчетливо разкриват еволюцията на този важен сегмент от управлението. По подобен начин авторът проследява зараждането и развитието на института на контрасигнатурата в Англия и Франция.

Като най-съществено предимство на Търновската конституция спрямо конституциите на другите балкански държави по отношение на министерската отговорност, авторът основателно изтъква въведената в чл. 53 „съвкупна министерска отговорност“, която тогава съществува само във френският конституционен акт от 25 февруари 1875 г., откъдето вероятно е заимствана. В сравнителен план са разгледани и отношенията

между министерския съвет и другите органи на управлението – парламента и монарха. В края на този параграф авторът прави кратък преглед на българската практика относно прилагането на Закона за съдене на министрите и дейността на Държавния съд.

Без да изневерява на подхода си като търси най-ранните корени на конституционализма, авторът разглежда въпроса за правата и свободите на гражданите още от времето на Магна харта, английският Бил за правата от 1689 г. и френската Декларация за правата на човека и гражданина от 26 август 1789 г., която е преамбюл на първата френска Конституция от 1791 г. В направения сравнителен преглед на уредбата на гражданските права и свободи изпъква изводът, че в това отношение балканските конституции най-много си приличат. Тук авторът също аргументирано отхвърля една дълго битувала у нас теза: че единствено Търновската конституция регламентира безплатно и задължително първоначално образование. Както става ясно подобна разпоредба фигурира и в чл. 23 на румънската Конституция от 1866 г.

Към тази част е включен и въпросът за църквата и религията в балканските конституции, който избор на автора считам за правилен. При направения сравнителен преглед на уредбата на този институт в различните страни, се налага изводът, че към него се подхожда по два различни начина – утвърждаването на религиозен плурализъм и налагането на господстваща религия. В балканските конституции се отдава предпочитание на втория подход, като същевременно се гарантира свободното изповядване на другите вероизповедания. Този избор авторът основателно счита, че е резултат от спецификата в историческото развитие на балканския регион и особеното място, която заемат религията и църквата в живота на балканските народи.

Съдебната власт също е разгледана в сравнителен общ, европейски и балкански аспект. Интерес представлява обяснението на автора, че липсата на обособена част в Търновската конституция за съдебната власт, отразява правосъзнанието на българина и негативното му отношение към съдебните институции, което според него се формира по време на османското владичество. Въпреки, че като юрист не споделям изцяло това мнение, то определено заслужава внимание и следва да бъде анализирано.

С богати и детайлни сравнения са разгледани също мястото на териториалният въпрос, местното самоуправление, войската и държавните символи, като отново акцентът е насочен към подчертаване на приликите и различията при уредбата им в отделните балкански конституции.

От юридическа гледна точка твърде важен е проблемът за ревизията на конституцията, който е представен в последната част на глава трета. Разработката на тази част

започва с разглеждането на някои теоретични въпроси свързани с обновяването на конституцията. На първо място авторът подчертава спецификата на законодателния процес при тази процедура, на основата на постановките на съвременната конституционна теория (с. 376). По-нататък той разглежда практиката на европейските страни в това отношение – главно във френските конституции от 90-те години на XVIII век, на шведската и норвежката конституции съответно от 1809 и 1814 г. След това доц. Паев се спира на регламентацията на конституционната ревизия в балканските конституции, като правилно стига до извода, че най-близка до Търновската конституция в този аспект е сръбската, но в много отношение сходства се откриват и с гръцката Конституция от 1864 г., чрез конституирането на особено „ревизионно събрание“, за което вече стана дума.

В този параграф е направена и класификация на балканските конституции по отношение на процедурата за тяхната ревизия, Макар, че не отхвърля мнението, че в този смисъл Търновската конституция принадлежи към групата на „ригидните“ конституции, то с конкретни позовавания авторът доказва, че конституциите на Сърбия и Гърция не са по-малко „твърди“ от нея. Като „гъвката“ правилно е квалифицирана само румънската Конституция от 1866 г.

В цялото изложение на третата глава, авторът успешно постига поставените в увода цели на изследването и аргументирано доказва поддържаните от него тези.

Заклучението представлява логичен завършек на представените от автора концептуални виждания в дисертационния труд. Въпреки, че и по-рано в текста се споменава за различията в периодизацията на конституционализма в световен мащаб и в балканските страни, то тук, за първи път доц. Паев всъщност прави конкретна периодизация на балканския конституционализъм по отношение на поколенията и вълните конституции през XIX век.

Подчертавайки особеностите в конституционното развитие на балканските държави, авторът правилно очертава основните различия с конституционализма в западно-европейските страни и САЩ. Балканският конституционализъм през XIX в. е пряко обвързан с борбата за политическо освобождение и национален суверенитет на балканските народи, поради което идеите и ценностите на модерния конституционализъм се подчиняват на идеята за национална и политическа еманципация. Изключително активна роля в този процес играе Русия, водена от своите външнополитически интереси, макар че сама тя няма по това време своя конституция. Конституционализмът на Балканите търпи силното влияние на западноевропейската конституционна традиция, но независимо от това, дълбоките промени в първоначалния проект за Органически устав,

направени от Учредителното събрание в Търново през 1879 г., в значителна степен са плод на представителите на българската нация с опит в борбите за национално освобождение, в църковно-националната борба, в борбата за национална просвета и създаването на българската възрожденска култура. Въпреки, че заимства множество текстове от действащите по това време балкански конституции, Търновската конституция на практика представлява „уникална“ комбинация от текстове, което ѝ придава самобитен характер. В края на заключението авторът прави твърде важния извод, а именно, че Търновската конституция възплъщава българският народностен дух, неговите ценности и идеали.

В заключение, давам положителна оценка на дисертационния труд, като имам предвид, че той съдържа научни резултати представляващи оригинален принос в правната наука, както и задълбочените теоретични познания на докторанта и способността му за самостоятелни научни изследвания. Научното изследване е резултат от самостоятелната работа на автора, като значителни части от него са вече публикувани.

Уважаеми членове на Научното жури,

Като имам предвид качествата на дисертационния труд, считам че той притежава безспорни достойнства, демонстрира задълбочен анализ водещ до теоретични изводи, представлява значим научен принос поради което с убеждение предлагам на Научното жури да даде научната степен „доктор на науките“ на доц. д-р Костадин Илиев Паев в научната област Хуманитарни науки (2), професионално направление История и археология (2.2), специалност История на България (Нова българска история). Изразявам положително становище и ще гласувам с „ДА“ за придобиване на научната степен.

Дата: 08.05.2018 г.

гр. София

проф. д-р Пламен Киров